

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

KALOTASZEG HELYNEVEI

I.
A D A T O K

BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKSEL KÖZZÉTESZI

SZABÓ T. ATTILA

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R. T

KOLOZSVÁR

1942.

KELEMEN LAJOSNAK

BEVEZETÉS

1.

Több, mint másfél évtizede elkezdődött e kötet anyaggyűjtése nélkül, hogy e kiadványnak terve ilyen formában még csak fel is vetődött volna bennem. Akkor, az 1920-as évek vége felé az újabb magyar helynévgyűjtésről még nem lehetett beszélni, sőt még a korszerű módszer sem alakult ki. Sok munka és fáradság kellett ahhoz, hogy valamennyire is tisztázódjék az az egyszerű módszer, melynek birtokában később már könnyebben lehetett dolgozni.

A trianoni szétdaraboltságban megszületett újabb magyar népiségtörténeti szemlélet lökésére, a földrajz, a történet, a néprajz és főként a nyelvtudomány határterületén fejlődött önálló tudományos tevékenységgé a magyar helynévkutatás és indult meg ennek elmélyítésére a magyar helynévgyűjtés. Erdélyben is nehéz időkben és rendkívül kedvezőtlen külső és belső körülmények között indult meg a munka. A belső: lelki nehézségek mellett a tudományos kutatás most és itt sem függetlenithette magát a külső körülményektől. Az 1940 szeptemberéig terjedő utolsó évtized a kisebbségben eltöltött évek legkeményebb az észet és az idegeket a legsúlyosabban próbára tevő ideje volt. Az említett időpontban beállott nagy változás Erdélyben a magyar helynévkutatás anyaggyűjtő munkája számára is új, gazdag lehetőségeket nyitott meg. Mindez elég magyarázat arra, hogy a jó tizenöt éve szinte terv nélkül, a kilátástalanság kétségei között kezdett kutatómunka megindulásakor derengő cél meg forma és e munka mai célja, mai megvalósult alakja között lényeges különbség van. Minthogy e kiadvány kialakulásának különböző mozzanatai a legutóbb elmúlt másfél évtized erdélyi tudományosságának viszonyaira, egyfelől nehézségeire, másfelől néhány fel-emelő tanulságára is rávilágítanak, gondolom, nem felesleges dolog e kiadvány történetét röviden vázolni.

1925 őszétől kezdve, tanáromnak, dr. Tavaszy Sándornak, a kolozsvári református teológia akkori igazgatójának ösztönzésére az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában Kelemen Lajosnak, a gyűjtemény akkori levéltárosának irányításával az egyháztörténeti forrás-másolást gyakoroltattam. E munka során Kelemen Lajos nagy tárgyszeretettel és az egyéniségében rejlő különleges nevelő erővel végzett irányítása mind-

inkább ráterelte figyelmemet a levél- és kéziratár más természetű, nagyértékű történeti forrásaira is. Bár közben az érdeklődés sokfélesége meg külső életkörülményeim kedvezőtlen alakulása a levéltári kutatómunka szempontjából többször is hosszabb-rövidebb ideig tartó meddő időszakot eredményezett, 1926-tól kezdve esetlegesen és tervszerűtlenül, egyetemi hallgató-éveim kezdetétől (1928) mindinkább kialakuló tervszerűséggel kezdtem gyűjtögetni előbb az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, majd más egyházi és világi levéltárakban egyebek mellett Közép- és Felső-Erdély történeti helynévanyagát is. Ezek alatt a köz- és magánlevéltárak okleveleinek és más kéziratok forrásainak végtelen sorát néztem át. Csak vidéki tanárságom e szempontból aránylag meddő éve alatt szünetelt az ilyenféle kutatómunka, helyesebben szólva csökkent a levéltári anyag hiánya, illetőleg csekély-sége miatt a munka lendülete, irama. Egy évi állástalanságom alatt, az 1932—33. tanévben a budapesti Külföldiek Kollégiumának ösztöndíja segített hozzá ahhoz, hogy egy félévet Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában teljesen levéltári kutatásokra fordíthassak. E kutatások vetették meg e munka történeti helynévanyagának alapját. Ez az intézmény támogatta tovább is 1933 nyarán és később több ízben Budapesten végzett levéltári kutatásaimat. Ezért ez alkalommal sem mulaszthatom el, hogy az intézet vezetőségének, elsősorban dr. Sebess Dénes ny. államtitkár, dr. Barabás Endre ny. főigazgató, valamint dr. Mester Miklós országgyűlési képviselő, igazgató úrnak ki ne fejezzem hálás köszönetem.

Azonban minél nagyobb tömegű levéltári anyagot kutattam át és minél több helynévi adatot jegyeztem ki a levéltári forrásokból, annál inkább beláttam, hogy a még át nem kutatott anyag nagysága miatt célkitűzésem, Közép- és Felső-Erdély történeti helynévanyagának lehető teljes összegyűjtése, az adott korlátozó körülmények, másirányú elfoglaltság, és nem utolsósorban a kisebbségi életnek egy-egy embert sokféle széttépő volta miatt egyetlen kutató számára túlméretezett, elvégezhetetlen feladat. Ezért fordultam hovatovább ahhoz a megoldáshoz, hogy egy-egy népi, földrajzi vagy közigazgatási szempontból zártabb terület egység történeti helynévanyagának gyűjtögetésével vessem meg az alapját a helyszínen végzendő, bizonyos korlátok közé szorított gyűjtésnek. A helyszíni kutatással kiegészített helynévanyag települési egységként szótárszerű alakban való feldolgozására is több kísérletet tettem.

A helyszíni gyűjtőmunka azonban Erdélyben a rumén megszállás ideje alatt legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött. Különösen akkor tapasztaltam ezt, mikor végre 1936 tavaszán újra Kolozsvárra, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárához kerülve, már a munkahelyemhez való

közelség miatt is Erdély vármegyei magyarságának legegységesebb népi területe, Kalotaszeg felé fordult érdeklődésem. Ezt az érdeklődést véglegesen idekötötte a kolozsvári református teológiának a kalotaszegi Bábonynban 1936 nyarán rendezett munkatábora és falukutatása.¹ Ekkor azonban kiderült az is, amit már más alkalommal is gyakran tapasztalhattunk: a rumén közigazgatásnak sem az alantás, sem a felső közegei nem türték a vidéki magyar kutatómunkát. Itt is például a miniszteri engedéllyel megindított és a „Károly király“-alapítvány (Fundatia „Regele Carol“) felügyelete alá rendelt munkatábor továbbfolytatását Dunca Jenő dr., a vármegye „prefectje“ ugyancsak miniszteri rendeletre hivatkozva, megtiltotta (szerencsére a tábor akkorra már jórészt elvégezte kitűzött feladatát!). A következő év (1937) nyarán az újabb miniszteri engedéllyel végzett kiegészítő falukutatás alkalomával meg az említett közigazgatási közeg személyesen szállott ki a helyszínre és semmibe véve a bemutatott miniszteri, meg a királyi alapítványi engedélyt, letartóztatásunkat rendelte el. Csendőrakisérgetés és házkutatás következett. A későbbben bennünket kihallgató csendőrszázados ugyan a kihallgatás és munkánk „felülvizsgálása“ után szabadlábra helyezett, de a gyűjtött anyag egy részét, egy fényképezőgépet, rumén és magyar könyveket, jegyzeteket, rajzokat, fényképlemezeket azzal az ígérettel vett át tőlünk, hogy feletteseinek „ártatlanságunk bizonyítására“ bemutatja, utána meg mindazt visszakapjuk. Bár egynéhány hét múlva a hadbírótság ügyésze ártatlanságunk nyilvánvaló volta miatt az eljárást ellenük megszüntette, a felsoroltak a katonai ügyész ismételt ígérete ellenére sohasem kerültek újra birtokunkba. Szerencsére a helyszíni kihallgatás tartama alatt sikerült jegyzeteimet úgy elrejtetnem, hogy a házkutatást végző csendőri közegek nem akadtak rájuk.

Így menekült meg többek közt Bábonynak a helyszínen félvelepva összegyűjtött és térkévelt helynévanyaga is. A harminc egynéhány kalotaszegi község közül össze volt tehát már gyűjtve — *egy*nek jelenkori helynévanyaga. Ilyen bevezetés után azonban lehetetlennek és céltalannak látszott a további helyszíni gyűjtésnek még a kísérlete is. A következő évek a felbomlóban lévő trianoni Románia magyarsága számára annyira nehezek voltak, hogy térképeléssel egybekötött helyszíni kutatómunkát folytatni tökéletesen lehetetlen volt. A gyűjtőmunka elé tornyosuló ilyen legyőzhetetlen akadályok sem hagyatták abba velem kedvelt tervemet. Most már úgy akartam a helyszíni munkát folytatni, hogy az egyes kalotaszegi községek papjaival, tanítóival gyűjtessem össze a jelenkori helynévanyagot. Sajnos így is

¹ Vö. Szabó T. A., Az első munkatábor: Hitel 1937—II, 50 kk. — L. még Molter Péter: Uo. 1940-41—V-VI, 287—8.

csak két falu helyneveit sikerült összegyűjtenem: Zsobokon egyik volt tanítványom, Bódis István, Magyarkapuson pedig egyik egykori teológus-társam, Ady László odavaló lelkész gyűjtött. Ez utóbbinak is el kellett égetnie a faluja helyneveiről készült ártalmatlan térkép-vázlatot, nehogy a többrendben megismételt házkutatások valamelyikének alkalmával a kémkedés gyanújába kerüljön. Ilyen gyanúba az ismeretes 1938-i összeesküvés után, melynek vádlottjai között sok lelkész volt, éppen a papság tagjai nagyon hamar belekeveredhettek. Egy más célú kirándulásom alkalmával a ma még rumén megszállás alatt lévő Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó jelenkori helynévanyagát is sikerült, természetesen a fenti okokból térkép-vázlat nélkül, legalább elmondattás útján összegyűjtenem. Különös és szerencsés véletlen ez, hiszen most e két falú, tőlünk néhány kilométerre, a tudományos kutató számára is elérhetetlen, megközelíthetetlen messzeségben van.

A helyszíni munkát tehát bizonytalan időre fel kellett függesztenem. De minthogy 1936 óta fokozott mértékben elsősorban a Kalotaszegre vonatkozó helytörténeti adatokat gyűjtöttem, rendre mennyiség és minőség tekintetében is jelentős anyag gyűlt össze, nagyjában az a történeti helynévanyag, amelyet most itt adok közre. Azóta ez az anyag jelentősen nem gyarapodott. 1938 táján úgy gondoltam, hogy ezt a nagy helynévkincset önmagától adódó népiségtörténeti tanulságai miatt sem tanácsos a politikai változások akkor még bizonytalannak látszó idejére félretenni. Mint akkor még rumén állampolgárnak óvatosnak kellett lennem. Átmeneti megoldásként ezt az anyagot pusztán adatokat közlő történeti helynévszótárrá akartam kidolgozni. E munkát igen erős iramban tanítványaim és munkatársaim, Gálffy Mózes és Márton Gyula segítségével 1939 őszére sikerült már csaknem teljesen bevégezni, mikor súlyos betegség miatt munkalendületem megtorpant. Később felgyógyulásom után a budapesti Magyarságtudományi Intézet lekötelező szívességgel vállalkozott volna a bevégezendő kézirat kiadására, de az akkori időkből, 1940 tavaszán ilyen terjedelmes kéziratnak Kolozsvárról a határon túlra való átjuttatása lehetetlen volt. A munka megjelenése így akkor elmaradt.

Ekkor következett be Észak-Erdély visszatérése. Bármilyen hosszú, évekig tartó munkám is bánta, az új helyzetben le kellett mondanom arról, hogy Kalotaszegnek csak történeti helynévanyagát és éppen a kényszerűen választott szótárszerű alakban tegyem közzé. A kolozsvári egyetemnek a visszatérés utáni első tanéve alatt az a tervem alakult ki, hogy tanítványaimmal és munkatársaimmal együtt 1941 nyarán elvégezzem azt a feladatot is, amelyről annak idején a külső körülmények lemondásra kényszerítettek, azaz összegyűjtöm Kalotaszeg jelenkori helyneveit is. Minthogy megfelelő munkatársaim akadtak és az

Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, dr. Tamás Lajos és ügyvezető igazgatója, dr. Kniezsa István megértette és helyeselte a tervet, a gyűjtőmunka elől elhárultak mind a szellemi, mind az anyagi akadályok. Az egyetlen akadályozó körülmény az volt, hogy csak későn tudunk hozzájutni a 25-ezres katonai térképlapokhoz, melyek alapján térképvázlatainkat készítenünk kellett volna. Mire a térképlapok július végén megérkeztek, a nyár fele már eltelt, s egyik hallgatóm, Gergely Béla a térképelés állandó nehézségeivel küzdve, már elvégezte a számára kijelölt munka egy részét. Egy hónap megfeszített munkájával a térképlapok birtokában a hátralévő anyag összegyűjtésével már könnyebben boldogulhatott. Kalotaszeg más részein egyik volt tanítványommal, Józsa Geróval magam kezdtem gyűjteni. Előbb együttesen, majd külön-külön dolgozva, augusztus és szeptember folyamán összegyűjtöttük a reánk eső rész anyagát. Magam ugyanakkor mint az ETI borsavölgyi népnyelvi kutatómunkájának gyűjtője és irányítója, kevesebbet dolgozhattam Kalotaszegen.

Mínthogy a kiegészítés meg a nyelvészeti feldolgozás munkája természetesen hosszabb időt, esetleg éveket igényel, a további kutatás céljából úgy látszott célszerűnek, hogy a mostanig összegyűjtött jelenkori anyagot a térképvázlatokkal és történeti adatokkal együtt, mint Kalotaszeg helyneveinek első kötetét, nyers adattárként rendezem sajtó alá és egy második különálló kötetben dolgozzam fel a már előbb közreadott anyagot. Most, amikor az ETI közlésezi ezt az adattárt, nem mulaszthatom el, hogy köszönetet ne mondjak tanáromnak, Kelemen Lajosnak. A levéltári kutatómunkába ő vezetett be, a történeti helynévgyűjtésben is az ő példája buzdított. Levéltári kutatómunkám színhelye is az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára volt. Itt előbb Kelemen Lajos utólérhetetlen tájékozottsága segített a kutatás munkájában; az örökébe lépő rumén levéltáros, Prodan Dávid előzékenysége és tárgyilagossága még a legutóbbi, mérgezett légkörben is lehetővé tette számomra a levéltári munkát. Rajtuk kívül a kalotaszegi egyházmegye levéltárosának, Ady László református lelkésznek az egyházmegyei levéltár, Herepei Jánosnak, a kolozsvári református kollégium levéltárosának, majd a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának, Bogáts Dénes tb. levéltárosnak a Székely Nemzeti Múzeum levéltári anyaga használatának megengedését, illetőleg megkönnyítését köszönöm. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályának és később az Országos Levéltárnak igazgatósága is különlegesen megkönnyítette számomra a kutatást. Külön meg kell említenem itten dr. Fekete Nagy Antal szívességet; ő néhány középkori adat kiírásával és a kefelenyomatok javítása közben adatok ellenőrzésével segített. Mind az Országos Levéltár, mind pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagának újabban előkerült részé-

ben levő kalotaszegi anyagra dr. Jakó Zsigmond volt szíves felhívni figyelmemet; ugyanő néhány középkori oklevél helynévadatainak kiírásával is megkönnyítette munkámat. Segítségükért ezúton is köszönetet mondok. Végül ugyancsak köszönet illeti két tanítványomat, Árvay Józsefet és Tomai Lászlót; ők voltak szívesek elvállalni a szómutató készítésének hosszadalmas és fáradságos munkáját.¹

A helyszíni kutatás alkalmával igaz örömmel láttam munkatársaimmal együtt azt a megértést, amelyet Kalotaszeg falvainak egyszerű népe gyűjtőmunkánk iránt tanúsított. Kiválasztott kalauzaink sokszor sürgős munkájukat otthagya, fáradhatatlanul járták be velünk a határt, magyaráztak, felvilágosítottak és általában segítettek abban, hogy minél teljesebb és megbízhatóbb anyagot gyűjtsünk. Az, hogy e terület legkisebb határú községéből is mintegy száz, a legnagyobból pedig több mint negyedfélszáz, átlagosan minden községből körülbelül százötven helynév, összesen mintegy 6000 jelenkori helynévadat, illetőleg helynév-változat gyűlt össze, elsősorban nyelvi kalauzaink értelmességének és megértésének köszönhető.

Nem mulaszthatom el, hogy a gyűjtemény megjelenése alkalmával is köszönetet ne mondjak az ETI igazgatóságának, dr. Tamás Lajos igazgató és dr. Knieszsa István ügyvezető-igazgató úrnak. Nemcsak az 1941-i gyűjtőmunka anyagi támogatásában és a kiadás ügyének elintézésében nyilvánult meg legteljesebb megértésük, hanem abban is, hogy kiadástechnikai kérdésben sokszor adtak hasznosítható tanácsot. Tamás Lajosnak még külön is meg kell köszönnöm azt az odaadó segítséget, hogy a rumén adatok ellenőrzésével és a kefelevonatok utolsó revíziójának átnézésével e kiadvány sok kisebb-nagyobb hibáját tüntette el.

Amint az elmondottakból látható, nehéz viszonyok között sok fáradtságba került, sok támogató segítségének eredménye ez a kötet, mely elsőnek bírkózik meg azzal a feladattal, hogy egy magyar területegység helynévkincsét a történeti és jelenkori adatok megszakítatlan sorában mutassa be. Kísérlet ez, melynek bizonyára vannak hiányai, de remélhető, lesznek más magyar vidékek helynévanyagának még hiánytalanabb és módszeresebb összegyűjtésével követői is.

2.

A XVIII. század elején még csaknem teljes egészében egységesen magyar, ma vegyes magyar és rumén lakosságú Kalotaszeg határainak megállapítása nem egyszerű feladat. Ahelyett, hogy ezúttal e kérdés

¹ E munkájuk során mintegy 29—30.000 helynévadatot kellett kicédulázníok, elrendezniök és mutatóvá szerkeszteniök.

megoldására a részletekbe menően vállalkoznám (ezt később szándékozom elvégezni!), rövid magyarázatát adom annak, miért vonatkozatom a *Kalotaszeg* területnév jelöléskörét némiképpen önkényesen olyan községekre is, amelyek az eddigi kutatók szerint egyáltalában nem tartoznak ide.

Mint már előbb is érintettem, az itt közlendő adattár nyilvánvalóan a történet, a földrajz, a néprajz és a népnyelvkutatás határterületéről összegyűjtött anyagot ölel fel. Éppen ezért a történeti szempontra vizsgálva, Kalotaszeghez kellett számítanom néhány olyan községet, amely eredetileg Kalotaszeghez tartozó magyar lakosságú község volt, de később a XVII. század végén és a XVIII. század elején kezdett elruménesedni. Ugyancsak külön kellett adatokat felsorolnom az olyan települési egységekre nézve is, amelyek a középkori forrásokban még mint önálló települések (possessio, villa), lakott területek (terra), illetőleg később különálló településrészek, vagy éppen pusztafaluk (predium), szerepelnek, ma azonban különböző, itt nem részletezhető okok miatt eltűntek, illetőleg más települési egységekbe olvadtak be.¹ Ezért van az alábbi adattárban egész sor olyan településnév, amelyet a mai közigazgatási térképeken hiába keresnénk. Viszont földrajzilag Kalotaszeget térben sokkal kisebb területre kellett volna szorítanom, mert hiszen Jankó János egészen tágan értelmezett meghatározásával² ellentétben a tulajdonképpeni *Kalotaszeg* név történetileg és földrajzilag egyaránt csak a Kalota és a Körös vize közti kis részt jelölte, azt a területet, amely a két folyó partjai és a Gyalui havasok magasodni kezdő szélő nyulványai között terül el. A szűkebb történeti-földrajzi értelemben vett Kalotaszeghez tehát csak a következő eredetileg teljesen magyar lakosságú falvak tartoztak:³ Bánffyhunjad, *Csinkó, Damos (Kalotadámos), Deréte, *Himtelke, Jákótelke (Hortlaka), Kalotaszentkirály, Körösfő, Magyarvalkó, Magyargyerómonostor, Magyarókereke, *Nagybérc vagy *Nyírszeg, Nyárszó, *Ordományos, *Remete, Sálvására (Sárvásár), Zentelke.

Mégis részben e területtel szomszédos magyar községek nagyjában azonos néprajzi jellege, közelebről pedig a szomszédos területek és az említett területrész népnyelvének egységessége miatt a szorosabb értelemben vett Kalotaszeg határait már a régebbi kutatók is kibővítették. Ma tehát a szomszédos területek jobbára magyar, vagy vegyes magyar-román községeit is Kalotaszeghez tartozónak valljuk. Ilyenformán ide

¹ L. erre nézve adatokat tölem, A románság újabbnkori erdélyi betelepülése: Hítel 1942—VII, 134. kk.

² Jankó János, Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1892. 1 kk.

³ A *-gal jelzetek elpusztult, eltűnt, illetőleg más, ma is meglévő községekbe beolvadt települések.

számítjuk a Kapus vidéke, a Nádas-mente és az Almás vidéke jó néhány faluját is. Kalotaszeg legnyugatibb pontja eszerint Bánffyhunrad, illetőleg Magyarókereke, a legkeletibb Kisbács (e ponton Kalotaszeg egészen Kolozsvár tőszomszédságáig ér!); délen a Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, illetőleg Magyarkapus és Magyarkiskapus, északon a Bábonny, Váralmás és Középlak képezte vonal jelzi Kalotaszeg határát. Bár bennünket elsősorban is e terület magyar községeinek helynévanyaga érdekel, nem tehettem meg azt, hogy a közbeeső néhány ma teljesen, vagy csaknem teljesen rumén község: Almástamási, Déréte, Gesztrágy, Kalotánádas, Magyargorbó, Magyarnádas és Magyarsárd helynévanyagát ne gyűjtsük össze, annál is inkább, mert hiszen ezek közül nem egynek csak belátható időn belül veszett ki a magyar lakossága. A helynévanyag tehát ezek esetében a magyar helynévkutatás szempontjából is érdekes tanulságokkal szolgálhat.

Az ilyen szétfeszített keretek között vizsgált Kalotaszeghez az eddigi kutatóktól (Jankó János, Malonyay Dezső) hozzászámított harmincnégy község helyett negyvenegy község tartozik. A vizsgált települések számának ilyen szaporítása révén egyrészt el akartam kerülni azt, hogy a helynévanyag szempontjából ismeretlen fehér foltok maradjanak Kalotaszeg testén, másrészt meg ki akartam deríteni azt, hogy a régi magyar lakosságnak milyen nyomai fedezhetők fel az elruménesedett községek történeti, illetőleg jelenkori helynévanyagában. Szinte felesleges megjegyezni, hogy a gyűjtés alkalmával magamat is, meg munkatársaimat is szigorúan csak a teljesség szempontja vezetett. A tisztán rumén községek helynévanyagának összegyűjtésekor a levéltári és helyszíni kutatás során a történeti, illetőleg a jelenkori állapot rögzítése volt a cél, mintahogy a vegyes lakosságú községek magyar és rumén helynévalakjainak párhuzamos közlésével is lehetőleg hiánytalan gyűjteményt akartam adni, többek között a magyar és rumén nyelvi kölcsönhatások kutatójának kezébe is.

3.

A történeti adatok összegyűjtése és közlése során nemcsak arra törekedtem, hogy közlésem minél teljesebb és az elsődleges forrás hangjelölését minél pontosabban visszatükröző legyen, de egyben arra is, hogy az egyes adatok nem a forrásból kiszakítva, pusztán önmagukban álljanak rendelkezésre, hanem hogy kiemelve is az elsődleges forrás közvetlenségével adják a történeti adatot. Ezért, ahol erre szükség volt, nemcsak a forrásban előforduló helynévi adatnak a nyomdatechnikai lehetőségek határáig menő aprólékosan pontos közlésére fektettem a fősúlyt (erre mint magától értődő nyelvészeti követelményre mindig

vigyáztam!)¹, hanem arra is, hogy a kérdéses adatot szövegösszefüggésben közöljem, és így beszédeesebbé tegyem. Igazában az lett volna a legmegfelelőbb közlési mód, ha mindazokat a forrásokot, amelyek helynévi adatokat tartalmaztak, teljes egészükben közöltem volna. Ez azonban egyrészt hihetetlenül megnötette volna e kiadvány kereteit², másrészt pedig sok olyan forrásrészlet kiadását is jelentette volna, amelyre a helynévkutatónak egyáltalában nem lehet szüksége. Különösen az újabkori forrásanyag rendkívüli bősége, illetőleg az egyes források terjedőssége miatt az ilyen közlés anyagilag megoldhatatlan feladat elé állított volna bármely kiadót, hiszen nyomtatásban például egyetlen nagyobb XVII—XVIII. századi vagyon-, szolgáltatás- és jövedelemösszeírás (conscriptio, inventarium, urbarium) egymagában vaskos kötetet tenne ki.

Azonban ha az adatok közlésében az indokolt, szükséges és így megengedhető gazdaságossággal jártam is el, a történeti adat fogalmának időhatárát viszont szinte egészen napjainkig terjesztettem ki. A teljesség szempontjából bevettem ebbe az adattárba egyebek mellett a Jankó közölte 1891-i helynévanyagot már csak azért is, hogy nyilvánvaló legyen a fejlődésnek az az útja, amelyet a magyar helynévgyűjtés a teljesség és a módszer tekintetében, többek között éppen Jankó későbbi munkásságának hatása alatt is, a múlt század 90-es éveitől kezdve napjainkig megtett.

A források adatainak felhasználása alkalmával vigyáznunk kell arra, hogy a forrásokot az esetek tulnyomó többségében nem Kalotaszegről való szerkesztették. De ha még innen való volt is a forrás szerkesztője, az iskola és a köznyelv hatására a tőle leírt szövegben egyáltalában nem, vagy csak nagyon mérsékelten tükröződhetnek vissza a kalotaszegi népnyelv sajátosságai. A más vidékről származó forrásszerkesztők szövegeibe megint nagyon gyakran bekerültek olyan sajátosságok is, amelyek mai tudásunk szerint sohasem lehettek kalotaszegi népnyelvi sajátosságok. Például az alábbi történeti helynevekben gyakran találkozunk *a*-zó adatokkal. Ebből természetesen nem következtethetünk

¹ A történeti adatokban például, nyomdatechnikai okokból nem tudtam kiszedetni a kétpontos *y*-t, az *ö* ~ *o* és *ü* ~ *u* különbséző, részben korszerű, részben csak egyénies jelzéseit. Ahol tehát a középkori adatokban *y* van, rendszeren az előbbi változat helyett áll. Az *o*, *ö* és ritkán az *ó* betű *ö* ~ *o*, az *ü* ~ *u*, sőt néha az *ú* is *ü* ~ *u* hangot jelöl. Nagybetűben még az *Ű* ~ *U*, illetőleg az *Ü* ~ *U* sem volt meg; ilyenkor vagy kisbetűs alakot, vagy egyszerűen *O*-t és *U*-t kellett szednetnem. Ezek azonban sohasem okoznak a szakember számára zavart; ahol ilyenre számíthattam, mint az egész forrás hangjelzésének ismerője, jegyzetben adtam meg a szükséges felvilágosításokat.

² A legfontosabb régi anyag egy részének, Kolozs megye középkori okleveleinek kiadása különben is az ETI forráskiadási tervének közelebről megvalósítandó feladata.

arra, hogy Kalotaszegen az *a*-zás valaha is általános, vagy akár csak a kérdéses települési egységnek népnyelvében jellemző sajátosság lett volna. Ezt csak az magyarázza meg, hogy a forrás írója valamelyik *a*-zó erdélyi vidékről (Mezőség, Marosmente) való volt.¹ Ugyanúgy nem lehet feltűnő például az sem, ha a kalotaszegi népnyelv mai és kötségtelenül régebbi *i*-zése nem lelhető fel minden itt közlendő történeti adatban. E tekintetben az egyes forrásokon belül is bizonyos ingadozás észlelhető; ez is mutatja, hogy a következetlenség csak a forrás leírójának rovására írható. A helyes magyarázat tehát itt is csak az, hogy a forrás leírója saját vidéke, vagy a nem *i*-ző irodalmi, illetőleg köznyelv hatása alatt írt nem *i*-ző adatokat. A történeti adatokban megfigyelhető nyelvi sajátosságok tehát csak akkor tekinthetők jellegzetesen kalotaszegieknek, ha nyelvjárástörténeti ismereteink, illetőleg a jelenkori népnyelvkutatás adatai is megerősítik, vagy legalább is valószínűsítik őket.

Mind történeti, mind nyelvészeti szempontból egyaránt elengedhetetlen volt az, hogy az egymásután következő évekből a helynévi adatoknak minél megszakítatlanabb sorát közöljem. Természetesen ezt csak a rendelkezésemre álló forrásanyag adta lehetőségek határain belül tehettem. A forrásanyag aránytalanságai miatt sok települési egység területéről történeti helynévadatot csaknem semmit, vagy csak keveset és csak nagyon késői időből valót sikerült gyűjtenem. Ennek egyetlen magyarázata a forrásanyagnak e részben való teljes, illetőleg részleges hiánya.²

4.

Magának az itt közlendő anyagnak külső, formai elrendezésére nézve a következőket jegyzem meg:

Az anyagot a könnyebb tájékozódás céljából Kalotaszeg négy vidéké: 1. a Kalota és a Körös vidéke, 2. a Kapus vidéke, 3. a Nádasmente és 4. az Almás vidéke szerint csoportosítottam.³ E nagyobb egységeken belül a községek betűsorban való csoportosítása kínálkozott a tájékozódásra legmegfelelőbbnek. E négy csoport előtt közlöm magára

¹ A származási helyet kinyomozni lehetetlen, hisz legtöbbször a forrásból még a forrás igazi szerkesztőjének nevét sem tudjuk meg.

² Remélem azonban, hogyha az Országos Levéltár erdélyi anyagának újabban felállított és még felállítandó része teljes egészében hozzáférhető lesz, továbbá, ha az egyes, még vidéken lévő családi levéltárakban (Kabos-Lészai, Szentiványi) a kutatási lehetőségek kedvezőbbben alakulnak, az itt-ott mutatkozó, sokszor bizony jelenléteken hiányokat pótolhatom.

³ Az anyag ilyen felosztására Pais Dezső és Kniezsa István szíves tanácsát kérésztetett. Ezért mindkettőjüknek itt is köszönetet mondok.

a *Kalotaszeg* névre vonatkozó történeti adatokat, illetőleg az előttem kutatók munkájából azokat a szövegrészeket, amelyek Kalotaszeg pontosabb, vagy akárcsak általánosabb meghatározását is adják.

A vidékenként közlendő helynévanyag egyes csoportjain belül, mint már előbb is mondtam, a történeti és jelenkori helynévanyagot községenként adom közre. Az egyes községek nevét a címszóban az 1913-i helységnévtár szerint közlöm. Megvallom, sokat töprengtem rajta, hogy a gyakran mesterségesen alkotott és nem egyszer a történeti helységnevet figyelmen kívül hagyó helységnévalakokat (Tamásfalva: Almástamási; Nagykapus: Magyarapus; Almás: Nagymalmás; Váralmás, stb.)¹ iktassam-e be címszónak. Azonban a középkor és még inkább az újabb kor folyamán nem egy kalotaszegi község neve, mint az alábbi helységnév-adatok közléséből nyilvánvaló, a hangjelzési eltéréseket nem is véve tekintetbe, nagyon sokféle alakban fordul elő.² Így bármelyik alakot vettem volna címszónak, bizonyos mértékig önkényesen jártam volna el. Éppen azért választottam ezeket a történeti szempontból nem kifogástalan, a gyakorlati tájékozódás és az egységes, végleges névhasználat szempontjából megfelelőbb 1913-i helységnév-alakokat. Kalotaszeg területéről készített térkép-vázlatommal igyekeztem e téren minden tévedési, illetőleg félreértési lehetőséget eloszlatni.

A községnév-címszó után külön csoportban, az évek sorrendjében közlöm a község nevének alakváltozatait. Minthogy a középkori adatok nagy részét Csánki Dezső történeti földrajzából idézem, és erre esetenként hivatkozom is, pusztán a helykimélés céljából feleslegesnek tartottam felsorolni az egyes helynév-alakok mindenik előfordulási évét. Egy-egy alakváltozat esetében tehát rendszeren csak az első és az utolsó okleveles említés évét jeleztem. Ettől az eljárástól csak akkor tértem el, ha az összes évszámok közlése valamilyen szempontból szükséges volt (pl. kevés volt a történeti adat, feltűnő, illetőleg ritka alakváltozatról volt szó stb.). A ki nem adott, csak tőlem használt források évszámainak és forrásjelzeteinek közlését azonban csak abban az esetben mulasztottam el, ha egészen általánosan használt helységnév-alakról volt szó. A történeti helységnév-alak pontos ellenőrzése szempontjából a legjelentéktelenebb írás-változatra is ügyeltem, hiszen az adatközlőnek mindent, még a legjelentéktelenebbnek *látászó* írás-sajátságot is tekintetbe kell vennie; a magyarázat, értelmezés, illetőleg az írott alak érté-

¹ Az 1913-i helységnévalak az utolsó.

² Pl. a mai *Sztána* nevének alább is látható írott alakváltozatai *Sztána*-, *Esztána*-, *Esztán*-, *Esztálna*- és *Esztena*-nak olvashatók. Ezek között a legrégebbi alak a *Sztána* (1288), magyarabb az *Esztána* (1391); nehéz volna dönteni, hogy csak e két alak közül is történeti szempontból melyiket helyesebb használnom. Természetesen ilyen példát még számosat sorolhatnék fel.

kelése, jelentéktelenségének vagy fontosságának megállapítása nem az ő feladata.¹

A helységnévre vonatkozó adatok felsorolásától külön bekezdéssel választottam el a helynévi adatok oszlopát. A történeti adatok közlésében itt úgy jártam el, hogy minden kezemügyébe eső forrás minden helynévi adatát kijegyeztem, illetőleg közöltem, mert hiszen a kutató- és az adatközlőmunka során sohasem tudhatni előre, hogy egy-egy helynév életében melyik kiírt adat lesz az utolsó, illetőleg hogy az egyes alakváltozatoknak különböző időpontokban gyakoribb, vagy ritkább előfordulása a magyarázat alkalmával mennyire fontos. Egyébként a tapasztalat azt mutatja, hogy igen csekély változatokon keresztül alakul át, értelmetlenedik el a helynév és így minden változat feljegyzése, illetőleg közlése fontos *lehet*. Alakváltozatok nemcsak a különböző évekből vagy akár ugyanazon évből származó különböző forrásokból kerülhetnek elő. Sokszor ugyanaz a forrás is ugyanannak a helynévnek több alakváltozatát őrizheti meg. Különösen a birtok- és jobbágý-összeírásokban (conscriptio, urbarium) fordul elő az efféle. Minthogy ugyanis a birtok-összeírásokban a földesúr saját kezelésében levő birtokrészeinek (allodiatura), illetőleg a jobbágý- vagy zsellér-telkekhez tartozó külső birtokoknak (colonialia) egyenként való felsorolásakor ugyanazon helység határából többször is említhetik ugyanazt a határrész-nevet (nem ritkán annyiszor, ahány jobbágý birtokát írják le), ugyanabban a forrásban ugyanaz a helynév ugyanabból az évből gyakran több alakban is előfordulhat. Pl. Kalotadámos 1792-i helynevei közül egy *Agyagas* ~ *Agyagasu*, alább még *Agyagaso* ~ *Agyagásó* alakban fordul elő. Az ilyenféle alakváltozatoknak se szeri, se száma. E változatok közül az eredetét megállapítani csak gondos értelmezéssel és a helynév-analógiák ismerete alapján lehetséges. Közölni azonban nyilvánvalóan mindeniket kell.

A történeti forrásokból közölt adatokat szervesen egészíti ki az a mintegy 6000 helynév, amelyet az utóbbi hat-hét év alatt a helyszínen részben magam gyűjtöttem, részben pedig tanítványaim, munkatársaim jegyeztek fel. Az adatok fonetikus lejegyzésével igyekeztünk a néprnyelvi kutatás és általában a nyelvtudomány számára is hasznosítható anyagot szolgáltatni. Bár tudom, gyűjtésünk a teljességet csak megközelíti, de el nem éri, megnyugtató az a tudat, hogy az adott körülmények között sokat tettünk az anyag teljessé tétele érdekében. A tel-

¹ Mind a helységnév-, mind pedig a helynév-változatok közlése során a használt forrásokat []-be téve, rendszeren rövidített alakban jelzem. A szövegben []-be tett részek az eredeti szöveg rongáltsága miatt hiányzó, de tőlem kiegészített részeket jelzik. Ugyancsak []-be tettem a szövegben a térképvázlatokra utaló számokat is. A ()-be tett részek saját betoldásaim, kiegészítéseim, rövidítéseim, illetőleg magyarázataim.

jesség elérése csak úgy lett volna lehetséges, ha a helyi gyűjtők is segíthettek volna, vagy ha lényegesen több időt tölthettünk volna a helyszínen. Ilyen kedvező körülmény azonban csak néhány községben (Bábony, Magyarkapus, Zsobok) volt.¹

Ahol erről szó lehetett, a jelenkori magyar helynévanyaggal párhuzamosan lejegyeztük a rumén helynévalakokat is; a tiszta rumén községekben természetesen csak rumén helynévalakokat gyűjtöttünk. Minthogy azonban a ma vegyes lakosságú kalotaszegi falvak nem egyében a ruménség egészen új betelepülő, a magyarsággal szemben sok helyt számbeli kisebbségben van, megtanulja a magyar nyelvet, illetőleg egész sereg magyar szót vesz át nyelvöbe. Érthető tehát, hogy a nyelvi átvételek sorában a meglévő magyar helynév-anyag jó része is átkerül a többnyire kétnyelvű ruménség ajkára. Ha ez az átvétel friss, nyers, a nyelvi kölcsönhatás szempontjából lényegesen figyelemreméltót nem tartalmaz. Az ilyen adatokat éppen azért sokszor le sem jegyeztük. Az állandóbb jellegű átvételek esetében a ruménbe átkerült magyar eredetű, vagy ritkábban a magyarba átkerült rumén eredetű helynevek bizonyos változásokon mentek át, átalakultak, s így a magyar-rumén kölcsönhatás kutatója számára is sok érdekességet nyújtanak. Már itt megjegyezhetem azonban, hogy sokkal jelentősebb Kalotaszegen a magyarból ruménbe átkerült helynevek száma, mint a ruménből magyarba átkerülteké. Nyelvészeti szempontból is sokkal érdekesebbek ezek az első csoportba tartozók, mint az utóbbiak.

Mint már előbb is mondtam, minden jelenkori helynevet fonetikusán jegyeztünk le, azaz úgy, ahogy hallottuk. Ne legyen azonban meglepő az, hogy az adatokban éppen fonetikai szempontból bizonyos következetlenségek figyelhetők meg. A kalotaszegi ember mozgékony. A rumén megszállás alatt bejárta egész Romániát, ma is eljut Erdély és az anyaország legtávolabbi pontjaira is. Közben természetesen nyelvének népi sajtáságai kopnak, alakulgatnak, változnak. A városiakkal való gyakori érintkezés öntudatosan is az „úri“ nyelvhez közelebb álló köz-, vagy irodalmi-nyelvi alakok használatára ösztökéli a kalotaszegi embert.² Innen van az, hogy sokszor ugyanattól az embertől, vagy ugyanabban a községben lakóktól le kellett jegyeznünk például *ársó*,

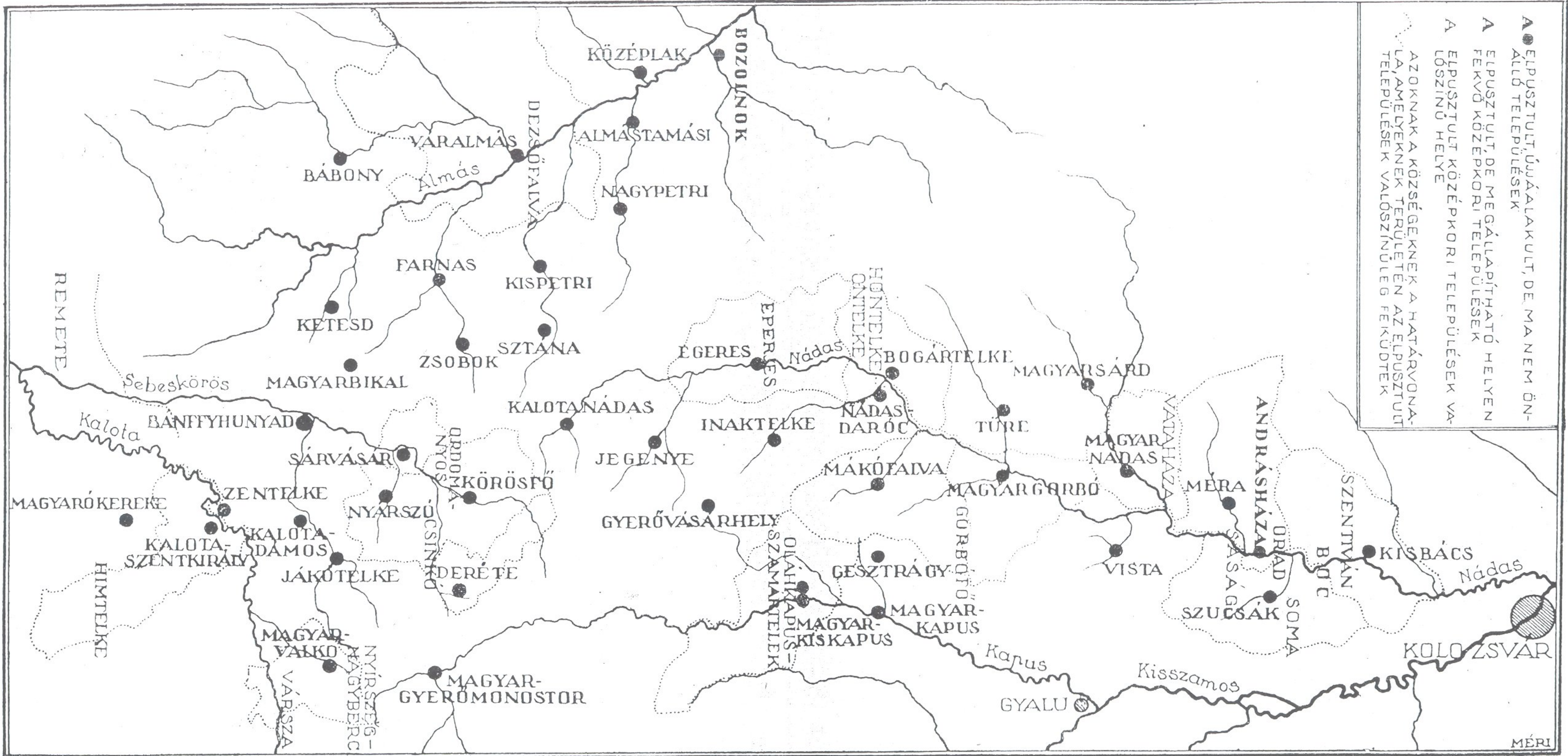
¹ Érdekes, hogy még itt is az utólagos gyűjtés vetett fel ismeretlen helynév-adatokat (l. a Magyarkapus és Zsobok helyneveivel kapcsolatos megjegyzéseket). A helyi gyűjtők segítségével csak az a baj, hogy a helyi gyűjtők anyaga fonetikus felkészültségük hiánya miatt nyelvészeti szempontból kevésbé megbízható; rendszeren csak gyakorlott fonetikus ellenőrzésével gyűlhet használható anyag.

² Egy alkalommal az egyik bábonyi kérdezősködésemre meg is jegyezte, hogy mikor városiakkal beszélnek, igyekeznek elhagyni vidékük legfeltűnőbb népnyelvi sajtáságait. Természetesen ez csak bizonyos mértékig sikerül, a nyelvi következetlenségek azonban éppen a beidegzett nyelvsvokás és a tudatosan utánzótt városi nyelv sajtáságainak változtatott használata révén állanak elő.

fērső, tūrsó-féle alakokat az *āsó, fēső, túsó* és a köznyelvhez legközelebb álló alakban ejtett *ālsó, fēlső* és *tūlsó* mellett. De így kellett tennünk, mert a valóságos állapot rögzítése volt a cél. A való helyzet pedig az, hogy a kalotaszegi népnyelvbe mind több és több köznyelvi sajtáság kerül be, a különleges kalotaszegi jelleg meg egyre kopik. A jelenkori helynevek gyűjteménye azonban így is Kalotaszeg magyar népnyelvének sok érdekes vonását tükrözteti vissza.

A helynevek helyszíni gyűjtése alkalmával természetesen térkép-vázlatokat is készítettünk. Sietek megjegyezni, hogy ezek valóban csak vázlatok. Sok közülök a rendelkezésünkre álló 25-ezres térképlapok nyomán készült; sokat azonban 75-ezres térképlapokról kellett nagyítanunk, vagy pedig kezdetleges helyi kataszteri térképekről kellett összerajzolnunk. Megjegyzendő, hogy a régi katonai térképek helynév-anyagában, sőt itt-ott a faluhatárok rajzában is kisebb-nagyobb hibákat kellett megállapítanunk. Az így sok nehézséggel készült vázlatokon természetesen nem tudtunk helyszüke miatt 100—350 helynevet írott alakban feltüntetni. Ahhoz a szükség-megoldáshoz kellett tehát folyamodnunk, amelyet helynévtörténeti tanulmányokban már eddig is alkalmaztam és alkalmaztak nálunk meg külföldön mások is, hogy t. i. minden helynév helyett egy szám került a térképre. A vázlatokon levő számok tehát a jelenkori gyűjtés anyagában látható sorszámok. A számtól kiinduló nyilak a helynév jelöléskörének hozzávetőleges kiterjedését jelzik. Ezek után szinte felesleges megjegyezmem, hogy a térkép-vázlatok készítésekor csak a népiség-, település- és helynévtörténet érdekeit tarthattuk szem előtt és a földrajzi kutatás alapos térképezési készültséget kívánó feladatainak megoldására nem vállalkozhattunk.

Ezeknek a gyűjtemény előállítására és szerkesztésére vonatkozó megjegyzéseknek előrebozsátása után már csak magának az anyagnak közlése marad hátra. Gondolom, a közlés módja maga is a gyűjtésnek és a szerkesztésnek sok olyan mozzanatára rávilágít, melynek itten külön való részletezése feleslegesnek látszott.

Kalotaszeg mai községei és elpusztult települései